

ŞEYH AHMED VE MANZUM SÖZLÜĞÜ NAZMU'L-LEÂL*

ŞEYH AHMED AND HIS POETIC DICTIONARY OF
NAZMU'L-LEAL*Abdülkerim GÜLHAN*****Özet:**

Şeyh Ahmed 17. yüzyılda yaşamış hakkında fazla bilgi olmayan güçlü bir şair ve sözlükçüdür. Şeyh Ahmed'in yazdığı **Nazmü'l-Leâl** adlı Arapça-Türkçe manzum sözlük, bazı başka manzum sözlüklerde ve eski kaynaklarda adı geçmesine rağmen, günümüzde yeterince tanınmamıştır. Dört yazma nüshasından hareketle tanıtılmaya çalışılan manzum sözlük, toplam 659 beyit; 5 rubai, 1 müstezad olmak üzere 57 farklı bölümden oluşmakta ve yaklaşık 3000'den fazla Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar içermektedir. Şair hakkında kısa bilgiden sonra, eserin manzum özellikleri, sözlük metodu, Türkçe kökenli kelimeler yönünden zenginliğinden hareketle, kendi türü içerisinde yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antep, Şeyh Ahmed, Nazmü'l-Leâl, manzum sözlük.

201

Abstract:

Şeyh Ahmed, a little known but in fact a strong poet and vocabulary writer, lived in the 17th century. Nazmu'l-Leal, an Arabic-Turkish poetic dictionary written by Şeyh Ahmed, is not a well known work and we do not run into its name in other classical dictionaries and works. We have tried to introduce this work to the world of science on the basis of its four manuscripts. The work consists of 659 couplets, 5 rubais and 1 mustezad and explains the Turkish meanings of some 3000 of Arabic vocabulary. After a short introduction of the poet we have concentrated on poetic characteristics of the work, the methods used in it, and the importance of the work on the basis of its richness with regard to its vocabulary of Turkish origin.

Key words: Antep, Şeyh Ahmed, Nazmu'l-Leal, poetic dictionary.

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dil ve Edebiyatı Bölümü'nün 10-12 Nisan 2008 tarihinde düzenlediği Uluslararası Gaziantep Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan "Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Leal Adlı Manzum Sözlüğü" başlıklı yayımlanmamış bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Balıkesir agulhan@balikesir.edu.tr

1. Giriş

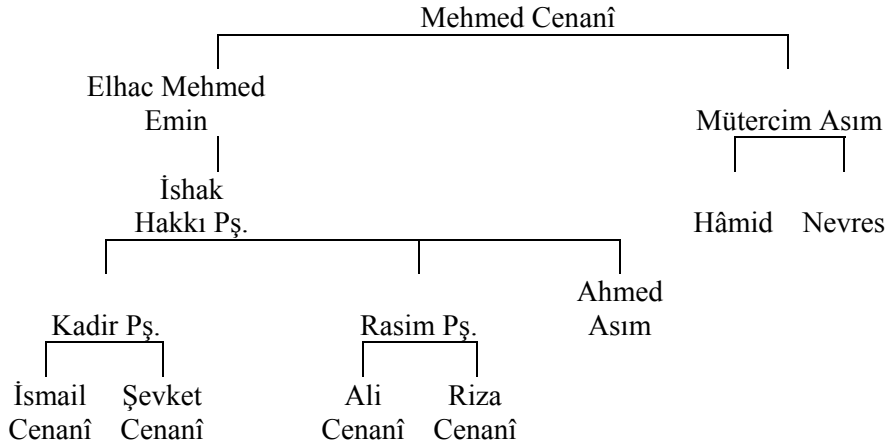
17. yüzyılda yaşamış olan **Şeyh Ahmed**, meşhur sözlükçü ve tarihçi *Mütercim Asım*'ın altı göbek önceki dedesidir. *Mütercim Asım*'dan bahseden *İslâm Ansiklopedisi*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *Son Asır Türk Şairleri*, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyîne-i Zurefâ)* gibi kaynaklar, dedesi **Şeyh Ahmed** ve eseri *Nazmü'l-Leâl*'in adını da anmışlardır (İ.A., 1965: 665; Kaçalın, 2006: 200; İnal, 1969: 54; Mehmet Cemalettin, 2003: 67). Ömer Asım Aksoy, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*'in 1959 yılı sayısında, **Şeyh Ahmed** ve iki nüshasından hareketle, manzum sözlüğü *Nazmü'l-Leâl* hakkında tanıtıcı bilgi vermiş; ayrıca eserin Antep müftüsü *Hâkî Abdurrahman* tarafından h. 1168/ m. 1754 tarihinde *Savğu'l-Meâl fi-Şerhi Nazmü'l-Leâl* adıyla şerhedildiğine dair değişik kaynaklarda bilgilere rastlandığını da kaydetmiş; Gaziantep Kültür Dergisi'nin Ocak 1961 tarihli 37 numaralı sayısında yayımladığı ve daha sonra ayrı basımı yapılan bir çalışma ile de hem müellif hem de eseri hakkında makalesindeki bilgilere yenilerini eklemiştir (Aksoy, 1988: 205-248; Aksoy, 1961).

İnci dizisi veya incilerden oluşmuş manzume anlamına gelen *Nazmü'l-Leâl*, **Şeyh Ahmed**'in h. 1051/ m. 1641 yılında yazdığı Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. Manzum sözlük şerhi *Subha-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü'l-İhvân* ile manzum sözlük *Nazmü'l-Cevâhir*'in mukaddimelerinde, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*'nde müellif ve eserine atıfta bulunulmuştur (Mehmet Necib, 1308: 3; Hasan Aynî, 1250/1835: 2, 5; Bağdatlı İsmail Paşa, 1971: 660). Manzum sözlükler hakkında bilgi veren bazı önemli çalışmalarda (Kılıç 2001: 19-20; Öz, 1999: 16-18; Şentürk ve Kartal, 2004: 314-315, 380, 434-437, 478-479; Kartal, 2003: 24-41) tanıtılan otuzdan fazla eser arasında, *Nazmü'l-Leâl* ismine rastlayamayınca, eserle ilgili bulgularımızı bir sempozyumda bilim alemi ile paylaşmıştık (Gülhan, 2005). Bu çalışmamızda da, müellifi ve yazma nüshalarından hareketle, eserini tanıtmaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

2. Şeyh Ahmed

Şeyh Ahmed'in hayat hikâyesi, tahsili ve görevleri hakkındaki pek fazla bilgiye sahip değiliz. Hakkında bilgi bulabileceğimiz az sayıda kaynak arasında; ondan dolayı olarak, daha çok da *Mütercim Asım*'ın dedelelerinden olması sebebiyle, söz eden bazı eserler yanında; Ömer Asım Aksoy'un adı geçen iki çalışmasını ve eseri *Nazmü'l-Leâl*'in mukaddimesinde yer alan kendi ifadelerini sayabiliriz. Ömer Asım Aksoy 1959 yıllarında **Şeyh Ahmed** ailesinin hayattaki üyelerinden edindiği bilgilerle bir soy ağacını çıkarmış, bir yıl sonraki araştırmaları ile de şecereyi genişletmiştir. 17. yüzyılda yaşamış olan **Şeyh Ahmed**, üyeleri hep **Şeyh** veya **Dede** olarak anılan önemli bir aileden gelmektedir ve 1959'larda *Antep*'in *Çarpın* köyünde varlığını sürdüren *Cenanî* ailesinin dedelerindendir. Onun beş göbek önceki dedesi **Şeyh Osman Semerkandî**, Orta Asya'dan *Maraş*'a

göçüp orayı vatan tutmuş; *Şeyh Ahmed* ise babası *Şeyh Mehmed* ile birlikte Antep'in *Çarpın* köyüne yerleşmiştir. *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*'nin '*Nazmü'l-Leâl*' maddesinde de müellifin adı, köyüne istinaden, *Ahmed Carbin* olarak geçer (Bağdatlı İsmail Paşa, 19071: 660). 1959'da Cenânî ailesinin en yaşlısı *Rıza Cenânî*'nin elinde bulunan ve amcasından kaldığını söylediği bir deftere göre ailenin soy ağacı; *Şeyh Osman-ı Semerkandî - Abdülgaflar - Abdülaziz - Kâtip Ahmed - Şeyh Mehmed - Şeyh Ahmed - Nureddin - Hamza - Hamza - Osman-ül - Husulî - Mehmed Cenânî - Elhac Mehmed Emin - İshak Hakkı Pş. - Ahmed Asım* şeklindedir (Aksoy, 1988: 206). Ömer Asım Aksoy, meşhur sözlük ve tarihçi *Mütercim Asım*'ın da şecerede yer alan *Mehmet Cenânî*'nin oğlu olduğunu hatırlatarak bu listede yer almamasını, listenin sahibi *Ahmet Asım*'ın *Mütercim Asım* kolundan gelmemesine ve kendi atalarına göre şecere tutmasına bağlar; ailenin bundan sonraki şecere listesini aşağıdaki şekilde verir:

Ayrıca, *Şeyh Ahmed*'in *Şeyh Feyzullah* adındaki bir oğlu tarafından gelen şeceresini de çıkarır. *Şeyh Ahmed*, *Nureddin* adındaki oğlu tarafından Cenânî ailesinin atası olduğu gibi, aile üyelerinden *Zeki Savcı'nın* verdiği aile şeceresine göre *Şeyh Feyzullah* adındaki oğlu tarafından da başka bir kolun atasıdır. Bu ikinci şecerede *Şeyh Ahmed*'in torunları şöyle görülmektedir:

Şeyh Feyzullah - Şeyh Müslim - Şeyh Kara Dede - Büyük Hüseyin Dede - Hacı Bekir Dede - Hüseyin Dede. Şecerede bundan sonra erkek evlât görülmemekte; Hüseyin Dede'nin kızı Hatice, onun oğlu Halil Rifat bulunmaktadır. Zeki Savcı da Halil Rifat'ın oğludur (Aksoy, 1988: 206).

Ömer Asım Aksoy, 1960'ta da yine yaşayan üyelerinin anlatımlarına dayanarak, aile hakkında yeni bilgiler elde eder. *Şeyh Ahmed*'in oğlu *Şeyh Feyzullah* kolundan gelen aile üyelerinden, dedeleri hakkında şifahî bilgiler

edinir. Aile üyeleri, *Çarpın*, *Karadede*, *Göveççe* köylerinde; *Özen*, *Özbay*, *Yıldırım*, *Doğan*, *Bilgiç* soyadları ile devam etmektedir. Karadede köyünde yaşayan *Mehmet Özen*'den alınan bilgiye dayanılarak ailenin geniş bir soy ağacı verilmiştir¹ (Aksoy, 1961: 1-2). Yine Mehmet Özen'in anlatımına göre, en büyük dedelerinin adını taşıyan, okuma yazma bilmeyen amcaoğlu *Osman Özen*; yılan, akrep sokmalarına, yele karşı nefes etmektedir. Ataları ile ilgili bazı efsanevi bilgiler nakledilir² (Aksoy, 1961: 3-4). Şey Ahmed'in kişiliği etrafında da bazı keramet söylentileri üretilmiştir.

Şeyh Ahmed iyi bir hattatmış. Bir rivayete göre, Bağdat seferine giden IV. Murat'a bir gecede Kur'an-ı Kerim yazarak hediye etmiş, Padişah da kendisine mermerleriyle ünlü *Çarpın* köyünü arpalık olarak vermiştir (Aksoy, 1988: 207). Aksoy'un *Osman Özen Dede*'den dinlediği bir rivayete göre de Şeyh Ahmet, IV. Murat'a hediye ettiği Kur'an'ın bir sayfasını eksik yazmış. Bir süre sonra padişah bu eksikliği fark ederek bir tatarla haber göndermiş. Ayağında postal, elinde dahra³, bağ budamakta olan Şeyh Ahmed tatarı görünce, bağ çubuğundan yaptığı kalemle birşeyler yazar gibi yapmış ve "*Git Kur'an tamam oldu.*" demiş. İstanbul'daki Kur'an durduğu yerde tamamlanmış (Aksoy, 1961: 3-4). Yalnız, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin 'Mütercim Asım Efendi' maddesinde, "*Ataları arasında Nazmü'l-Leâl yazarı Şeyh Ahmed Şihabî Efendi ile Çarpınlı Hattat Şeyh Ahmed Efendi gibi şair, lugatçı ve hattat birçok şahsiyet vardır.*" (Kaçalın, 2006: 200) denilerek, hem iki ayrı Şeyh Ahmed'den söz edilmiş

-
- ¹ Hacı Bekir Dede:
Hacı Bekir Dedenin dört oğlu: Şerif Ağa (Doğan), Aziz Ağa (Doğan), Hacı Fazlı (Bilgiç), Koca Murtaza (Doğan).
Şerif Ağa (Doğan)'ın oğlu Ahmet; Şeyh Ahmet'in oğlu Şerif, Şerif'in oğlu Mehmet ve Ahmet.
Aziz Ağa (Doğan)'ın oğlu Mustafa; Mustafanın oğlu Mehmet; Mehmet'in oğlu Osman ve Aziz.
Hacı Fazlı (Bilgiç) in oğlu Bekir; Bekir'in oğulları Bekir, Mehmet, Fazlı, Mahmut ve Ahmet.
Koca Murtaza (Doğan) oğlu Murtaza; Murtazanın oğlu İsmail; İsmailin oğlu Murtaza.
Hüseyin Dede:
Hüseyin Dedenin oğlu Osman Ağa;
Osman Ağa'nın oğulları Ahmet Ağa, Mehmet Ağa ve Hüseyin Ağadır.
Ahmet Ağa'nın oğlu Halil Özbay; Halil'in oğlu Ahmet Özbaydır.
Mehmet Ağa'nın oğulları Baki, Osman ve Fazlıdır. Baki'nin oğulları: Sait Özen, Ahmet Özen ve İdris Özendir. Osman'ın oğulları; *Osman Dede (Özen) ve Abidin Özen'dir. Abidin'in oğulları Osman ve Mikdat'tır. Fazlı'nın oğulları: Yasin Özen ve *Mehmet Hoca Özen'dir. Mehmet Hoca Özen'in oğulları: Ökkeş, Fazlı, Abdülkadir, Hayri, Cafer, Muharrem ve Muhtardır.
Hüseyin Ağanın oğulları: Mustafa ve Mehmettir. Mehmet'in oğulları; Kâmil Özbay, Zarif Özbay, Salman ve Abdo Yıldırım'dır. Salman'ın oğulları Mustafa ve Salmandır. Abdo Yıldırımın oğlu Şakir Yıldırımdır. (Aksoy, 1961: 1-2)
- ² Şeyh Osman-ı Semerkandî, Maraş'ta ölmüş. Hoca, cenazesini yıkarken "ustura yok muydu tutunacak? Çakı yok muydu tırnak kesecek?" diye söylenince Osman-ı Semerkandî teneşirden fırlayıp uçmuş; Pazarcık ovasına düşmüş. Şimdi yattığı Osmandede köyü, Narlı'nın batısında imiş. Şeyh Osman-ı Semerkandî, çift sürerken oradan geçen zamanın padişahı kendisinden su istemiş. Yakınlarda su yokmuş. Osman Dede, buldukları yere bir saat uzaklıkta bulunan "Bağlama" çayından uzanıp bir tas su almış, padişaha sunmuş.
Bir kaç yıl önce Şeyh Osman-ı Semerkandî, bir zatın rüyasına girerek merkadinin tamir ettirilmesini istemiş. Bu iş bir ustaya verilmiş. Usta onarım sırasında terbiye dışı davranışlarda bulunmuş ve yatur ile alay etmeye başlamış. Bu sırada gözü kör olmuş (Aksoy, 1961: 3-4).
- ³ Bir çeşit budama bıçağı (Derleme Sözlüğü, 1993: 1329).

hem de *Nazmü'l-Leâl* yazarının künyesi *Şeyh Ahmed Şihabî* şeklinde, diğer kaynaklardan farklı olarak verilmiştir. Ömer Asım Aksoy'un verdiği bilgiye göre, Şeyh Ahmed ve babası Şeyh Mehmed'in mezarları Gaziantep'te, *Balıkdağı* ile *Kuzanlı* arasında yapılan doğumevinin olduğu yerdeymiş ve onun çocukluğunda sancılanan atlar, o mezarlar etrafında dolaştırılmış (Aksoy, 1988: 205-209).

Şeyh Ahmed kendisi de *Nazmü'l-Leâl*'in giriş bölümünde, hayatıyla ilgili bazı noktalara değinmiştir. Buradan edindiğimiz bilgilere göre babası, *Şeyh Osman* sülalesinin seçkin bir üyesidir; okul çağından önce kendisine ilim öğretmeye çalışmış, dört yaşında onu yetim bırakmış; kardeşleri de değişik yaşlarda öldüğünden, baba ve ağabey baskısından uzak yaşamış; yine de kendi kendini yetiştirmiş ve yaşadığı birçok zorluklara rağmen böyle önemli bir eser meydana getirebilmiştir. Bu konudaki bazı beyitler şöyledir:

Velîkin ben za'îfiñ dâsitânı
Ne yüzden  arz ider gûş it beyânı
Nişâb-ı mektebe sinnim müsâ id
Değilken  azret-i merhûm vâlid
O şem -i dûdmân-arây-ı  irfan
Güzîn-i  ânedân-ı **Şeyh Osmân**
Ve-zâ-gavşü'z-zemâni'l-**Mer  ısiyyü**
 Aleyhi'r-ra me mâ-merra'l- aşıyyü
Baña ta şil-i  ilme hırş u i dâm
İdüb çok bezl kıldı himmet-i tâm
Ne sûd ammâ ki ta dîr-i İlâhî
Olub sa yinde anıñ sedd-i râhı
Sü an kûteh irişüb  ükm-i ta dir
Olub bir gün mîzâcı ğayr-ı tağyîr
Zamîrin na ş içün lev -i zuhûra
Getürdüb ben dil-efğârı  uzûra
Olub mûyı sefid e ki rîzân
Te'essüfle didi giryân u sûzân
Saña kim oldu cây âğûş-ı ümmîd
 ayâtımdan ben oldum ğayr-ı nevmîd
 üdâya eyledim  ıfzıñ emânet
Diyüb dâru'l-be âyâ kıldı rı let

Degildim çâr-sâle belki şol dem
Pey-â-pey nûş idüb zehr-âb-ı mâtem
Ne bir haşş-ı peder hayşiyedârı
Ne tehdîd-i birâder berg ü bârı
Bu gûne bî-kesî vü hürd-sâlî
Hezârân dâğ-ı dil medhûş ü lâî
Belâ deştinde kıldım zâr ü giryân
Yetîm sufte-dil ü gamgîn ü nâlân
Her ol ferzend kim ol bî-pederdür
Gerek şeh-zâde olsun der-be-derdür
Bu gûne fevc fevc esbâb-ı ta'îl
Nice 'arż ider o imkân-ı taşşîl
Eger men ser-güzeştüm kılsam îrâd
Diler bir başka defter kıılmağ inşâd (150b-153b)

2.1. Müellifin Sözlük Görüşü

Eserin dil ve üslup özelliklerini incelemeye geçmeden önce, müellifin kendi eseri ve genel olarak sözlük hakkındaki söylediklerine bakmakta yarar var. Müellif, eserin mukaddimesinde bu konudaki bazı fikirlerini dile getirmiştir. Ona göre çocukların eğitiminde, Kur'an hatminden sonra yapılması gereken ilk iş, ilim yolundaki zorlukların kolaylaştırılması için Arapça ve Farsçanın sözlüğünün öğrenilmesidir:

Pes andan şoñra ba'd-ez-ħatm-i Ķur'ân
Budur şâyeste-i ta'îm-i şıbyân
Ki Tâzî yâ Derî bir 'ilme tâlib
Olursa budur evvel aña vâcib
Kim evvel hıfz ide anıñ luğâtın
Bile tâ şoñra âsân müşkilâtın (145a)

Şeyh Ahmed'e göre, mensur metinleri ezberlemek zor olduğundan, sözlük manzum olmalı; bu sebepten nasıl *Şahidi*⁴, Farsçanın sözlüğünü nazma çektiyse, kendisi de eksikliğini gördüğü Arapçanın sözlüğünü nazmetmiştir. Gerçi kendisinden önce *Ferişteoğlu*⁵ Arapçanın manzum

⁴ *Tuhfe-i Şahidi*, Mevlevî şeyhlerinden Muğlalı Şahidi İbrahim Dede'nin 16. yüzyılda yazdığı Farsça-Türkçe manzum sözlüktür.

⁵ Ferišteoğlu Abdüllatif veya Abdüllatif İbn Melek'in, *Ferişteoğlu Lüğati (İbni Ferište Lüğati)* olarak bilinen ve 13. yüzyılın sonlarında yazılmış olan eseri, Arapça-Türkçe ilk manzum sözlük kabul edilmiştir (Öz, 1999: 4).

sözlüğünü yazmış ancak cahiller onun anlamını tahrif ettiği gibi, veznini de bozmuştur; o sözlüğü çocuklara bu şekilde öğretmek, faydadan çok zarar verir. Ona göre sözlüğün kelime öğretme yanında bir amacı da vezin ve sanat bilgisi vermektir. Bu bakımdan her bölümü farklı bir vezinde yazdığını, her bölümün sonunda vezini belirttiğini, bazı Arap vezinlerini de kullandığını; bölüm sonlarında, kendisinin *beyt-i mütercem* dediği, bir mısraı Arapça, diğer mısraı da onun Türkçesi olan beyitlere yer verdiğini söyler. Bu konudaki bazı beyitler şöyledir:

Pes imdi hıfz-ı menşûre tabî'at
Çeker gâyet de renc ü derd ü 'usret

Anıñçün Şâhidî rûhına rahme
Çeküb Fûrsiñ luğâtın silk-i nazma

Ne deñlü baır ki isti'mâle maqrûn
Kılub her gûşesin gencîne-meşhûn

Güher-hîz eylemiş şahın-ı beyânda
Komiş bir yâdigârın bu cihânda

Luğât-ı Tâzide gördüm ki yok ben
Bunuñ mânendi bir şâd-âb gülşen

Buña hod bezl-i himmet andan evlâ
Kim olmışdur 'ulûm-ı dîne mebnâ

Egerçi eylemiş İbn-i Firişte
Hezârân rahmet ol nigû-sirişte

Bu lisen üzre belî bir nazm-ı dil-cû
Ki şan her kıt'ası bir 'ıkd-i lü'lû

Ne sûd ammâ ki anı dest-i cühhâl
Kılub erbâb-ı dâniş gibi pâmâl

Ne koymış ma'nisinde istikâmet
Ne vezninde rekâketden selâmet

Olub heb sımt-ı nazmı pâre pâre
Kamu dönmiş durıb güsiste-târe

Şabîye böyle ta'lim itmek anı
Virüb sûdında efzûnter ziyânı

Kılub 'ayn-ı şu'ûrın gayr-ı bî-nûr
Kalur ser-menzil-i teşhîşden dûr

Komaz mîzân-ı tab^cında o hâlet
Miyân-ı nazm u neşri farqa tâ^cat
Murâd itdim ki ger tevfiğ-i Bârî
Bu vâdîde kılsa baña yârî
Bu lisn üzre kılam bir nazm-ı garrâ
Şu deñlü şûh u şîrîn hâlet-efzâ
Ki bir sencîde-tab^c üstâd-ı kâmil
K'ola envâ^c-ı ilme zâtı şâmil
Kılub taqtî^c-i veznin cümle tefhîm
Anı bir mübtediye kılsa ta'îm
Kıla tab^c'in anıñ bañr-i güher-zâ
Kef-i endişesin gencîne-peymâ
Olub âhir o bir genc-i fezâ'îl
Ola âlemde bir dâna-yı kâmil (145b-147a)

3. Nazmü'l-Leâl'in Nüshaları

Bu çalışmada eserin dört nüshasını kullandık. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 394/4 demirbaş numarasında kayıtlı *Mecmua-i Eşâr*, 205x140-135x70 mm. boyutlarında, sırtı siyah bez, siyah ebruli mukavva cilttir; mecmuadaki diğer metinler *ta'lik* hattıyla yazılmış ve farklı özelliklerde kağıtlar kullanılmıştır. Mecmua içerisinde, biri hurufata dair, diğeri *Usûl-i Eşâr-ı Arabî* başlıklı iki nesir risale; *Nabî'nin Hayriyyesi*; *Rıfkî*, *Meylî Mehmed*, *Rahmî*, *Hüznî*, *Edîb*, *Fehîm*, *Fıtnat*, *Niyâzî*, *Feyzî*, *Mehmed Raşid'e* ait şiirler ve bir takvim; en sonda, 144b-206a varakları arasında yer alan *Nazmü'l-Leâl* üç ay filigranlı kağıda, 11 satırlı, cetvelsiz, harekeli nesih hattıyla *Muhammed Nazîf El-Ezînevî* tarafından *Ezîne'*de, h. 1236/ m. 1821 tarihinde istinsah edilmiş; nüshanın sayfaları bugünkü rakamlarla numaralandırılmıştır. Başlıklar, vezinler ve bazı önemli beyitler, son kısmında yer alan beş mesnevideki muvaşşah sanatını oluşturan harfler kırmızı mürekkeple yazılmış, ayrıca anlamdaş kelimelerin altına kırmızı kalemle aynı numaralar verilmiş, Arapça kelimelerin üstleri çizilmiş, ancak bu usûl 183b'den sonra terk edilmiştir. Metnindeki referanslar Balıkesir nüshasına göre verilmiştir. Dört nüshanın da başlama ve bitiş beyitleri aynıdır:

Başlama: İlâhî nâmıñ itdim tâc-ı nâme
Ki mergûb ola nâmem hâşş u âmme
Bitiş: Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlât
Kaşr ile oldı remel âb-ı hayât

Diğer üç nüshayı bizzat görme imkânımız olmadı, mikrofilmlerini veya fotoğraflarını elde edebildik. Bu nüshalara ait bazı şekli bilgiler kataloglardan yararlanılarak verilmiştir.

Çorum İl Halk Kütüphanesi 1880/2 numarada kayıtlı nüsha, aynı cilt içerisinde yer alan dört eserden ikincisidir, bugünkü rakamlarla numaralandırılmış *Nazmü'l-Leâl*, nüshanın 15a-45b yaprakları arasında yer alır. Harekeli nesih hattıyla cetveli olarak 15 satırlı çift sütuna, *Osman bin Ahmed El-Konevî* tarafından h. 1230/ m.1814 tarihinde istinsah edilmiştir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Değişik yerlerde, “*Vakafehû alâ-ehli'l-ulûm Es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî-i Çorum 1296 (ya da 1256)*” yazılı mühür vardır. TÜYATOK’un hazırladığı müsvedde katalog bilgilerine göre, 210x150-150x80 mm. ebatlarında, sırtı siyah bez, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva cilt, şapka filigranlı kâğıttır. Katalogda eserin müellifi, *Emri Çelebi Edirnevî* olarak gösterilmişse de *Nazmü'l-Leâl* metninin başladığı yere, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*’in 2. cilt, 660. sayfa, 2. sütunundan alınan bilgiler ışığında, müellifin adı “*El-Ahmed Carbin İbn. Osman El-Mar’aşî*” şeklinde derkenar edilmiştir.

Elmalı Halk Kütüphanesi 3042/1 numarada kayıtlı nüshaya ait bilgilerin bir kısmı TÜYATOK’un katalogundan alınmıştır (TÜYATOK, 1982: 479-480). Katalog’ta eserin adı “*Nazmü'l-lealî*”; müellif adı da Çorum nüshasında olduğu gibi, “*Emri Çelebi Edirnevî*” olarak yanlış yazılmıştır. 165x112-100x55 mm. boyutlarında, 1b-54b yapraklarında, üzüm filigranlı renkli kâğıda, Kayseri’de Elmalı tarafından bozuk ta’lik hattıyla; mukaddimede 13, sözlük kısmında 11 satır olarak yazılmıştır. Sırtı kahverengi meşin, ebrî kâğıt kaplı, sağ deffesi kopuk bir cildi vardır. Arapça sözcükler kırmızı mürekkeple yazılmış ve üzerleri çizilmiştir. Kenarlarda bazı kelimelerle ilgili açıklamalar, Ahterî, Vankulu gibi sözlüklere atıflar vardır. İstinsah kaydı olarak: “*Temme fi-yedi'l-Elmalı fi-şehr-i Kayserî*” ibaresi yer alır.

Vienna Nüshasını, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 27 numarada kayıtlı filminden elde edebildik. 46b-78b yaprakları arasında, ta’lik hattıyla, cetveli çift sütuna 17 satır olarak yazılmıştır. Kenarlarda, bazı sözcüklerle ilgili açıklamalar yer almaktadır. İstinsah kaydı olarak sadece “*Temmetü'l-manzûme*” kaydı vardır.

3.1. Manzum Özellikleri ve Bölümleri

Şeyh Ahmed’in eserinden hareketle, Arapçayı iyi bilmesinin yanında, güçlü bir şair olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Eser, aslında bir sözlük olmasına rağmen birçok şiirsel değer taşımaktadır.

Nazmü'l-Leâl, 5 rubai yanında, sekiz bendlik 1 sade müstezad ile beraber, 6 mesnevi; hacimleri 5-29 beyt arasında değişen, 45 nazm, 3 kıt’a olmak üzere, toplam 57 farklı bölüm ve 664 beyitlik bir hacimden

oluşmakta; yaklaşık 3000'den fazla Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmektedir. Kendisinin de:

Daḥî her baḥr bulduḡca nihâyet
Getürdüm nâmına nev[°]â işâret (149b)

dediği gibi her bölümün sonunda vezinle beraber, vezin üzerine bir söz söylemiştir:

Mefâ[°]ilün mefâ[°]ilün fe[°]ülün
Budur baḥr-i hezec maḥzûf ola çün (154a)

Ancak bu prensibini 32. bölümden itibaren değiştirmiş, geri kalan 26 bölümün sonlarında vezinden söz edilmiş, ama vezin verilmemiştir:

Arûzî ûlâsı maḥbûn ḡarbı evveli hem
Maḥbûn ola basîtiñ ḡaşvinde görme [°]aceb (188b)

Hem ol [°]arûzuñ bu evvel ḡarbidur
Müzâl ü meczüvv olur ol bil [°]ayân (189b)

örneklerinde olduğu gibi. En son bölüm yine,

Fâ[°]ilâtün fâ[°]ilâtün fâ[°]ilât
Ḳaşr ile oldı remel âb-ı ḡayât (206a)

şeklinde bitmiştir. Birkaç bölümün sonu ise, kelime karşılıkları verilerek biter:

[°]Arabî olmayan söze di *reḡâne*
Öyle dil söyleşmek nedür hem *terâḡun* (194a)

Güzel *behîc ḡasîm* ü
[°]Âşık olan kişi *hâvî* (194b)

Yâ eyâ ey eh eyâ ḡarf-i nidâ
Ya[°]nî ey lâ yoḡ em immâ ev ne yâ (200a)

örneklerinde görüleceği gibi. Kendisinin de,

Hem itdüm ba[°]zı vezniñ behredârı
Ki var şî[°]r-i [°]Arab'da iştiḡârı (149b)

diyerek belirttiği gibi, vezinlerin bir kısmı Türk şiirinde pek kullanılmayan Arap şiirinin vezinleridir:

Mefâ[°]ilâtün mefâ[°]ilâtün mefâ[°]ilâtün mefâ[°]ilâtün
Bu vâfir olur [°]Arabda bu baḡre şî[°]r dimek çetin [°]Aceme (173b)

Her ne kadar veznin öneminden, bozuk veznin çocuklara zararından söz etmişse de eserde, vezin ve kafiye hatalarından kurtulunamamıştır. Tabii bunların müstensihten kaynaklanmış olabileceğini de göz ardı etmemek lazım. Kendisinin de giriş bölümünde,

Tamâm oldukça her bir kıt^çası hem
Getürdüm ben de bir *beyt-i mütercem* (149a)

dediği gibi, sözlük kısmındaki ilk 28 bölümün sonlarına, bir mısraı Arapça, diğeri onun Türkçesi olan, bazısı âşıkâne, bazısı hikemî ifadeler içeren birer beyit söylemiştir. Bazı bölümlerin sonunda iki beyit söylediği de olmuştur:

Zâliküm istazhirû şâra-leküm heyyinen
Bunu siz ezber kılıñ oldu siziñcün kolay (156a)

Utlubü'l- İlme mine'l-mehdi ile'l-laħdi entüm
İsteñüz ğilmi beşikden kabre deg tâ siz (177b)

Eyvây bize kim bu bakış bâkî kıomaz bizden nişân
Yâ-veylenâ hâze'n-nazar lâ-yubkî minnâ'l-eşer (163b)

Müzra'eti'l- Ğaynü müħayyâke ile'l-âni beket
Göreliden göz yüziñi ağladı tâ bu deme dek (165a)

Manzum sözlüğün son kısmında bulunan beş mesnevî, aynı yerde farklı biçimlerde düzenlenmiş birer muvaşşah (akrostiş) sanatı örneklerini göstermektedir. Bunlardan 29 beyitlik ilk mesnevide, beyitlerin ilk mısralarının ilk harfleri Arap alfabesinin *ebced* sırasına göre dizilişini; yani *ebced* (ابجد), *hevvez* (هوز), *ħuttî* (حطى), *kelemen* (كلمن), *sa fış* (سعفص), *ķaraşet* (قرشت), *şehaz* (شخذ), *đazigülen* (ضظغلا) kelime grubunu; ikinci mısraların ilk harfleri ile, bütün mısraların son (revi) harfleri ise, Arap alfabesindeki *elif* (ا), *be* (ب), *te* (ت), *se* (ث)... harf sırasını verir.

İkinci mesnevî 29 beyittir. Bütün mısraların ilk harfleri, , *elif* (ا), *be* (ب), *te* (ت), *se* (ث)... gibi Arap alfabesi harf sırasını verir; ikinci mısraların sonlarında da harfin adı verilir; harf adı çoğunlukla birinci mısraın sonunda da verilmiştir.

Üçüncü mesnevî 21 beyittir. Son beyit, ilk 20 beytin birinci mısralarının ilk harfleri ile mısraların sonundaki kafiye (revi) harflerinden oluşur. Beytin birinci mısralarının ilk harfleri *Men-temennâ vüşûle şadri'l-me Ğâlî* (من تمنى وصول صدر المعالى); kâfiye (revi) harfleri de *Felyüvaşşah ħıfzan bi-Nazmi'l-Le'âlî* (فليوشح حفظا بنظم الالى) mısraını verir ki, bu aynı zamanda bendin son beyti olarak yazılmıştır. “*Kim yüce bir mertebeye ulaşmak isterse, Nazmü'l-Leâl'i ezberlesin.*” anlamında Arapça bir beyittir.

Dördüncü mesnevi 26 beyittir. Bunun da son beyti yine kendinden önceki 25 beytin muvaşşahından çıkmaktadır. Beytin ilk harfleri birinci mısraı, son harfleri de ikinci mısraı oluşturur:

Ṭâlib-i ʿilm ü kemâl iseñ oķı *Nazm-ı Le'âl*
Kışver-i dâniş ü faẓl u hüneri nazm ile al

طالِب علم و کمال ایسک اوقی *نظم لال*
(کشور دانش فضل و هنری نظمیلہ ال)

Beşinci mesnevî 23 beyittir. Son beyit vezinle ilgilidir. Sondan bir önceki beyit ise, beyitlerin mısralarının ilk harflerindeki muvaşşahat oluşur. Birinci mısraların ilk harfleri, *Ḥamdülillâh buldı pes nâmem kemâl* (نامم کمال), İkinci mısraların ilk harfleri *Nâm u târiḥin didim Nazm-ı Le'âl* (نام و تاریخن دیدم نظم لال) mısraını; yine 21 beytin kafiye (revi) harfleri ise *Temme fî-seneti aḥadi ve ḥamsîn ü elf* (تم فی سنه احدی و خمسين و الف), yani “*Bin elli bir yılında tamamlandı.*” anlamına gelerek, eserin bitiriliş tarihini verir. Zaten *Nazm-ı Le'âl* (*نظم لال*) de ebced hesabıyla h. 1051/ m. 1641 tarihini vermektedir. Tarihin doğru çıkması için eserin adı burada Arapça değil, Farsça tamlama biçiminde verilmiştir. Böylece müellif, tamamlanmasına iki farklı şekilde tarih düşürerek eserini bitirmiş oluyor.

Manzum sözlüğün, 22'den 6'ya kadar değişen beyit sayısına sahip altı farklı bölümü, *musammat nazm* şeklindedir. Nazım şekillerini konu edinen teori kitaplarında, gazel ve kaside dışında iç kafiye taşıdığı için *musammat* sayılan nazım şeklinden pek söz edilmemektedir. Sözlükte, birisi hariç, ilk beyitleri de dâhil olmak üzere *musammat nazm* şekliyle karşılaşıyoruz. Bölümlerde toplam 56 beyt iç kafiye taşıdığından *musammat* özellik göstermektedir:

Allah İlâh İll ü İl / ism-i şerîf-i Hudây
Öğmege di ḥamd ü dil / lîsn ü lûğat aḥşş şay (154a)

Seyyid ulu teym ḳul / gönderilen kes resûl
Şâri^c ulu bol yol / âye nişân cem^ci ây (154b)

Nâzır bebek görmek liḳâ / göz ṭarf görmeklik başar
Hoş gösteriş manzar rûvâ / bakub düşünmekdür nazar

Kin hıḳd aḡa vü tüm şamed / hıẓmet iden kesler ḥafed
Hem mu^ctemed âdem sened / rifd ü nebe^o virgi ḥaber (162b)

3.2. Dil ve Üslup Özellikleri

Nazmü'l-Leâl'in 106 beyitlik giriş bölümüyle esas sözlük kısmını dil ve üslup yönünden ayrı ayrı ele almak daha doğru olacaktır.

3.2.1. Giriş Kısmı

Giriş bölümü 106 beyitlik bir mesnevidir. Müellif bu bölüme, Allah'ın adıyla başlar, hamd edip ondan yardım diledikten sonra; Peygambere, âl ve ashabına dua eder; yazımızın 2. ve 4. bölümlerinde daha önce belirttiğimiz gibi, sözlük anlayışı, kimlerden nasıl yararlandığı, eserinde takip ettiği usul, ailesi ve kendisi hakkında bilgiler verir; aralara Farsça, Arapça beyitler de serpiştirip insanlara yararlı olması dileğiyle eserini bitirir. Aslında bu bölümde de şairin duygularını sınırlayıcı unsurlar varsa da sözlük bölümüne göre kendini biraz daha rahat hissediyor, daha ağır bir dil ve sanatlı bir üslup kullanır:

Velf şad hayf kim bir câhil-i dîn
K'ola bir aña nâ-mevzûn u mevzûn

Sakîm idüb bu nazm-ı müstakîmi
Rekîk ögrede her zevk-i selîmi

İde her nâz-enîniñ tab^c-ı pâkin
Dil-i 'âşık gibi virân u gamgîn

İdüb pejmürde hem bu gülistânı
İde hem dâsitân ol bâğa anı

K'olub bir kes aña naḥl-i heves bend
Kılub 'ömri nihâlin renc-i peyvend

İde naḥd-i vücûdın bezl-i râhî
Cebînin ebr-i bârân-ı giyâhî

Diküb her bir nihâl-i dilsitânın
Kılub dîvâr aña âgûş-ı cânın

İde her kûşesin 'işretgeh-i gül
Dil-i şeydâsın ide aña bülbül

Kuşûrı kalmayub ve'l-hâşıl anîñ
Ola ol dem kim ol reşk-i cinânîñ

Güli pîrâye destâr-ı kemâle
Nihâli zeyb-i âgûş i'cîtidâle

Gehî lertzân iken bâd-ı seherden
Gehî tersân iken bâr-ı nazardan (147a-148a)

3.2.2. Sözlük Kısmı

Eserin esas bölümü, sözlük kısmıdır. Manzum bir sözlük olduğu için, oluşumunda vezin, kafiye gibi nazım unsurlarıyla farklı Arapça kelimelerin

Türkçe veya Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarını verme düşüncesi belirleyici olmuştur. Bu bölümde şiirsellik aramak yersizdir. Sözlükten yararlanmak, ona hâkim olabilmek için tamamını ezberlemekten başka bir yol yoktur. Ama dikkatle baktığımızda yine de öğrenmeyi kolaylaştıran ve eserin cazibesini artıran bazı özellikler dikkati çekmektedir. Bunların başlıcalarını şöylece sıralayabiliriz:

3.2.2.1. Bir konu veya bölümle ilgili kelimeler mümkün olduğunca bir araya getirilmeye çalışılmış, yani tenasüp sanatına çokça başvurulmuş sözlüğün kullanımı bir ölçüde kolaylaştırılmak istenmiştir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi birinci beyitte, insanın yüz kısmında bulunan organlar ve onlara ait bazı özellikler; ikinci beyitte su; üçüncü beyitte akrabalık ilişkileri, dördüncü beyitte denizcilikle ilgili kelimeler sıralanmıştır. Bu arada 'göz', 'söz' arasındaki yarım, 'yüz' kelimeleri arasındaki tam cinas da kaçırılmamıştır.

Cebhe alın °ayn göz enf burun vech yüz
Fem ağız u lafz söz hem mi°e yüz °add şay (154b)

Tür°a şulağ mâhe şulu kıyu pek
Kırba tuluğ gull şuşuzluk şu mâ (158a)

Ümm ana aḥ kardaş kız kardaş uḥt
Cedd dede cedde ebe eb baba (156b)

Lengere mirsât di yılken şirâ°
İskele kellâ vü cezîre aṭa (156b)

3.2.2.2. Yakın anlamlı kelimeler bir araya getirilmeye çalışılmışsa da vezin, kafiye, sanat kaygısı veya diğer zorunluluklarla hiç ilgisi olmayan kelimeler de aynı beyit içerisinde yer alabilmiştir. Birinci beyitte insan organı ile ilgili kelimeler yanında, *ikiz*, *kız*, *kalın* (*mihir*) ve *tay* (*cila aleti*); ikinci beyitte, *arşın*, *hızlı giden*, *añ*, *eş*; üçüncü beyitte birbiriyle çok da ilgili olmayan *cürm*, *defter*, *dirlik*, *gürûh*, *giñ yer*, *şer*, *gece* ve *gündüz* kelimeleri bir beyitte zikredilebilmiştir:

Sürre göbek rükbe diz ka°b topuğ işr iz
Tev°em ikiz bint kız mehr ḫalın mühre ṭây (155a)

Arşûn arış ḫol zırâ° pek gidiciler sirâ°
Paça olan añ kürâ° °idl nedür mişl ü tay (154b)

Cerîre cürm ü cerîde defter ma°işe dirlik gürûh ma°şer
Vaşîle giñ yir veşîmedür şer giceyle gündüz ne hem fetiyân (166a)

3.2.2.3. Eş anlamlı veya birden çok anlamı olan kelimeler bir yere getirilmeye çalışılmıştır. İlk beyitte kıyamet günü ilgili yedi kelime; şarapla

ilgili ikinci beyitte sekiz; üçüncü beyitte altı; dördüncü beyitte yağmurla ilgili dört, bulutla ilgili beş; beşinci beyitte yüzükle ilgili altı Arapça kelime yer almıştır. İki rubaiden ilkinde on dokuz, ikincisinde on altı olmak üzere aslan anlamına gelen otuz beş Arapça kelime toplanmıştır:

Ḳâri^ca vü âzife vâkı^ca vü râcife
Ġâşiye vü râdife rûz-ı kıyâm veyl vây (156a)

Ḳındîd ü işm ü lezzet ü hânîyye vü müdâm
Hem ke^s ü hamr u şahve süci kâse ke^s ü câm (161b)

Riyâh u râh u rahîk u ^cuğâr u ^cılķ u ^catîķ
Süci şarâm suhut u suht u hây u hû bir hâş (161a)

Rec^c ü kefiyy ü ġays ü maşardur yağar bulut
Müzn ü şehâb u ġâdiye vü ^cârız u ġamâm (162a)

Hâtim ü haytâmdur yüzük daḫi hem
Hâtem hâtâm u hâtîyâm u hanem (193a)

Arslan esed ü ġaşâġaş ü cez^c u hüvâs
^cİfrân u hümâm u şımm u hers ü hirsâs

Dilhâş u hizber ü leys ü ^cameşel ü dilehlemes
Ri³bâl ü şurâ vü ^canbes ü hetrek hümâs (185b)

Arslana di şırġâm u vehhâs u zayġam
Tışâr u üsâme vü kuṭûb u tayşem

Ḳaşkâş u kumûş u kırş u zâr u hayder
Kırzab u hirât u ^curve vü aķles hem (185b)

3.2.2.4. Beyit içerisinde bir kelimenin farklı okunuşu sonucu, farklı anlamlar verecek şekilde kullanılmasıyla cinaslar da yapılmış veya yazılışı aynı, anlamı farklı; okunuşu farklı anlamı aynı kelimeler bir yerde kullanılmıştır. Birinci beyitte ‘*cim-ra-mim*’ harflerinden oluşan kelime üç farklı okunuşla üç farklı anlamı yanında, bu seslerin içinde bulunduğu ‘*cürmûķ*’ ve ‘*cürûn*’ kelimelerine yer verilmiş; ikinci beyitte ‘*cim-mim-lâm*’ harflerinden oluşan kelime iki farklı anlam; üçüncü beyitte, ‘*elif-lâm-fe*’ harflerinden oluşan kelime dört farklı anlam kazanmıştır. Dördüncü beyitte ‘*zemezme*’ kelimesi iki farklı anlamda, beşinci beyitte ‘*de-fe*’ sesleri üç farklı okunuş, iki farklı anlam ve ayrıca birinin çoġulu ile verilmiştir:

Cürm suç hem *cerm* ıssı *cirm* renk ü şavt u ten
Tış edik *cürmûķ* aşınmak eskimek tondur *cürûn* (170a)

Geminiñ yoğun urğanı *cümmel cemel* deve
Süren kese sâ³îk di yiden kese qâ³id (188a)

Ergen ü hem nesneden birdür *elif*
Elf biñ *ilf* ü *elif* iş hem *elif* (197b)

Hışm itmeğe di demdeme virgisi azlık *zemzeme*
Uzun hazîn ses *zemzeme* qatı sevinmekdür baţar (163a)

Düff def ü *deff* yan iki taraf *deffetân*
Sazı çalan ırlayan ³âzif ü mizmâr nây (155b)

3.2.2.5. Kalıpları aynı olan kelimeler bir yerde kullanılmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki, ‘*â il-sâ il-tâ il-nâ il-sâ il-sâhil*’, ‘*câmid-hâmid*’, ‘*tecebbüs-tebahhur-tevezzüf-tecebbür-teazzum*’, ‘*tehtehe-sehsehe-nehnehe-dehdehe-fehfefe-kahkaha*’ örneklerinde de görüleceği gibi:

Cimri ne *â il* şorıcı *sâ il* fâ³ide *tâ il* irici *nâ il*
Akıcı *sâ il* hem kıyı *sâhil* cem³i sevâhil bahre di dâmâ

Cibille yaradılış di toñ şey³e *câmid*
Ögülmüş hamîd ü di ögen kese *hâmid* (187b)

Tecebbüs tebahtur hem *tevezzüf* ne şalınmağ
Tecebbür tekebbür hem *te âzzum* ululanmağ (183a)

Dil peltek olmağ *tehtehe* qar erimekdür *sehsehe*
Girilemekdür *nehnehe* terk it dimekdür da³ ve zer

Taş yuvalamağ *dehdehe* hem ³âciz olmağ *fehfehe*
Pek gülmeğe di *kahkaha* qatı utanmağdur hafer (163b)

3.2.2.6. Bazen Arapçadaki çok ayrıntı sayılabilecek kelimelere de yer verilmiştir:

Başa yapışub kulağın
Küçücek olması ne sekek (193a)

Suyı avıclayub eliyle
Alıcidur muğterif (192b)

Ṭa³n dürtmek *şu yanında deve tıran yir* ³aţan
Deve şuya kanub andan şoñra ihmağdur ³uţûn (169a)

Altun gümüş yâ gümüş cam hem kavağ süci hem
Kuyıyla havz arasında dökilen şu ğarab (188b)

Sağdan gelüben şola giden av bârih
Şoldan gelüben şağa giderse sânih (185a)

Ol av ki gelür eñseden aña di ka'îd
Şol av ki gelür karşudan oldur nâtih (185a)

3.2.2.7. Sözlükte bazı özel isimlere veya özel isim olarak kullanılan kelimelere de yer verilmiştir:

Ma'âmûr 'âmîr vîrâne gâmir
Hem Hâma bir yir adı Yemen'de (164a)

Ze'ûb ü zerr deve sürmek yurd vâtan
Necd'de bir tağıñ adıdur Hâzan (196b)

Dicledür şat şuyı şussızlık lehâs
Secc aqmaq yabca kay deşş ü dişâr (195a)

Ya kûb irkek keklik u *Âdem* kara yağız
Yağyâ dirülür hem
İsâ bilegi ustura *Mûsâ* dere *Ca'fer*
Tayyâr pek uçan (174a)

3.2.2.8. Bazı Arapça kelimeler, dilde yaygınlaşmış, herkesin bildiği başka bir Arapça kelime ile anlamlandırılmıştır. rahmet-*duâ-salât*, şeyn-*ayb*, gayz-*gazab*, zanâne-*bahillik*, zu'n-*hevdecler*, zi'ân-*hevdec* ipi örneklerinde görüleceği gibi:

Üce nebî enbiyâ cem'î vü rahmet du 'â
Dindi şalâta hem âl ehli eviñ ceşş alây (154a-154b)

Kaşf şımağ şeyn 'ayyb şık şahîn
Gayz gâzab gunz tasa kış şitâ (158a)

Hem yarardur zanen zanâne bahillik
Kin idişmek biri birine tezâ'un (193b)

Za'n gitmek *zu'n hevdecler* *zi'ân hevdec ipi*
Aña binmek izzi'ân u işleyen deve *za'ûn* (169a)

3.2.2.9. Bazen Arapça kelimelere, Türkçeye geçmiş Farsça kelimelerle karşılık verilmiştir. Ümmü's-semâ'nın *keh-keşân*, ümmü'n-nücûm'un *âsumân*; şibh'in *mânend*, cedes'in *gûr*, hadîka'nın *bûstân*, midl'in *nâ-kes* kelimeleriyle karşılanması örneklerinde olduğu gibi:

Ümmü's-semâ keh-keşân ümmü'n-nücûm *âsumân*
Yirdür hem ümmü'd-derîm *ammâ* ki odsuz olan (186a)

Sine vesne mızğanmak u yıl sene
Şebeh şibh *mânend* ulaşmak vişâl (159b)

Hâmid alev hufre çukur lahd u cedes kıoytak u *gür*
Bevr o yir kim ola bor ırğad ecîr ücret emek (165a)

Hadîka *bûstân* u şeyh yavşan çoğan ne hürz u nazîf ü uşnân
Fenen ağaç dalı cem^{ci} efnân çürümüş ağaç bedenleri eşnân (165b)

Muhyî dirildicidür çürük remîm
Midl *nâ-kes* kimse vü çirkin demîm (199b)

3.2.2.10. Kelimelerin verilişinde önce Arapçasının mı, yoksa Türkçesinin mi geleceğinin hiçbir önemi yoktur, bunu daha çok vezin ve kafiye belirler. Zaten bu sözlük Arapça-Türkçe olduğu kadar, Türkçe-Arapça bir sözlük sayılır. Birinci beyitte, *ögmek*-hamd, *dil*-lisan ve lügat, *yara sağalmak*-iltiyâm, indimâl kelimelerinde önce Türkçeleri; ahs-*say*, cebîre-*seyik* (kırık çıkık tahtası), cebr-*sınık sarmak* arasında önce Arapçaları gelmiştir. Son beyitte de bunu açıkça görüyoruz:

Allâh İlâh İll ü İl ism-i şerîf-i Hudây
Ögmege di hamd u dil lisan ü lügat ahsş şay (154a)

Cebîre seyik cebr şarmak şınık
Sağalmak yara iltiyâm indimâl (160a)

Meşâr u haliyy ü haliyye koğan
Çiçek zehre vü nahl arı ery bal (159b)

3.2.2.11. Bazen önce birkaç kelime sıralanıp, sonra onların karşılıkları verilebiliyor. İlk beytin birinci mısraında önce *birden dörde* kadar Türkçe sayılar, sonra Arapçaları; ikinci mısraında önce *beşten yadiye* kadar Arapçaları, sonra Türkçeleri; ikinci beytin ikinci mısraında, *gümüş*, *kurşun*, *kalay* kelimelerinin önce Arapçaları sonra Türkçeleri; üçüncü beyitte *dere ve bayır yer*; *sinici su*, *aktı*'nın önce Türkçeleri, sonra Arapçaları sıralanmıştır:

Bir iki üç dörd ü vâhid işnân u şelâse erba^{ca}
Hamse sitte seb^{ca} biş altı yidi ebleh ne bön (170b)

Saç dükenen yir kuşâş örülü saçlar ^{ci}kâş
Fiğda vü anük raşâş gümüş ü kurşun kalây (154b)

Dere vü bayır yir ne cûbâr u bâr
Siñici şu aqdı ve selsâl ü sâl (160a)

3.2.2.12. Arapça kelimenin Türkçede tek kelimelik karşılığı yoksa tamlamalı veya açıklamalı karşılığı verilmiştir:

Tırnağda olan beyaz nümnüm
Tırnağ kiri tüff u züfur tırnağ (167b)

Mescid içinden taşra
Çıkmayub oturan mu^ctekif (192a)

Şuyı avıclayub eliyle
Alıcidur muğterif (192b)

‘Azâbı bildirüb halka
Naşîhat eyleyen vâ‘iz (192a)

Yapusuz olan kıyu raokıyye hem keçi koyun yatağı şıyye
Dinse lügatdür şâye vü sivye fazl meziyye cem^{ci} mezâyâ (167a)

3.2.2.13. Bezen iki benzer Arapça veya Türkçe kelime, onları beraberce ifade edecek Arapça kelimenin ikilik çoğulu ile karşılanmıştır:

Yigi nigâh atyebân su ile süd ebyazân
Hamr ile et aḥmerân şarḥ ne köşk ü sarây

Seyf ü kalem akṭa ‘ân tabl u ‘alem eşherân
Mızrağ u şu esmerân râye ‘alem cem^{ci} rây (155a-155b)

3.2.2.14. Hem Arapça hem Türkçe bazı kelimelerin farklı yerlerde tekrar edildiği görülür. Aşağıdaki birkaç beyitte, *mâ, su, diş, em, devâ, mehâh, dere, ova, kürtün* kelimelerinin farklı yerlerde tekrar edildiğini görüyoruz:

Tür^a şulağ mâhe şulu kıyu pek
Kırba tuluğ gull şuşızlık şu mâ(158a)

Ova ‘arâ areh od u kül remâd
Verd gül ü mâ şu ard õñ verâ (158a)

Ḳıyı vü ḳol sayf asîf ova vü az fif ṭaffif
Kirde rağîf arı nazîf laḥm et ü yağı vedek (165a)

Menzil ev ü hem ḳonaḳ menhel ḳonaḳ hem şulağ
Deşt ovadur legen ṭaşṭ di şâ^c ü ṭâs u tâse (175b)

Dere vü bayır yir ne cûbâr u bâr
Siñici şu aḳdı vü selsâl ü sâl (160a)

Toz rehec ü naḳ^c u hebve yire di ḡabrâ
Giñ taş’ufaḳ dere batîḥa vü batḥâ (180a)

ØHişl arık mesk deri °ayb zân
Halk verâ sib *dere sehb ova* (158b)

Sağr ağıza *dişe* di yâ sinn ne *diş*
Laḥy çeñe ceng veğâ *em şifâ* (158a)

Ebb ot u vâdi *dere zekk arık*
Zâd azık derd *devâ em devâ* (158a)

Güzellik *mehâh* u bahâ hem cemâl
Tebahtur şalınmak ululuk celâl (159a)

°Ariyy ü ḥasen hem *mehâh* u cemâl
Güzel nâz hem şikl ü ğunc u delâl (159a)

Kend kesmek mârde almağdur cizâf
Kürtüne di berda°a vü hem ikâf (199a)

Şahvedür at şırtı *kürtündür* likâf
Sad° yarmağ hem daḥi *kürtün* vikâf (200b)

3.2.2.15. Her beyit ayrı bir bütün olarak görülmüş, birinci mısradaki kelimenin anlamı, hatta tamlamanın kelimeleri bile alt mısraa kayabilmiştir. İlk beyitte, 'dua'nın hem 'rahmet' hem de 'salat' yerinde kullanıldığı anlatılmak istenirken ifadeye birinci mısradan başlanmış, ikinci mısradan devam edilmiş; ikinci beyitte *tırâş itmek* tamlaması iki mısraa bölünmüş; üçüncü beyitte suyun azlığı anlamına gelen kelime ikinci mısradan kalmış; dördüncü beyitte yine aynı şekilde, ilk mısradaki 'zuhr'un Türkçe karşılığı ikinci mısradan verilmiştir:

Üce nebî enbiyâ cem°i vü rahmet du°a
Dindi şalâta hem âl ehli evin ceys alây (154a-154b)

Şa°r kııl u re°s baş halk boğaz hem tırâş
İtmek ü hâcip ne kaş hüdb müje kavş yay (154b)

Medd şuyun çoklığıdur azlığı
CeZR dere başı şaşâ vü şatâ (156b)

°Aşr ikindin °ateme yatsı zuhr
Öyle duḥâ gün kaba kuşlık ḍahâ (157a)

3.2.2.16. Vezin gereği tamlayan ve tamlananın yerleri değişebiliyor. *ehli evin, çıkmak su, sağalmak yara* örneklerinde olduğu gibi:

Üce nebî enbiyâ cem°i vü rahmet du°a
Dindi şalâta hem âl *ehli evin* ceys alây (154a-154b)

Seyh arı aķarsu vü ğadr göl
Çıkmaķ şu nübû^c ü cery aķmaķ (167b)

Cebîre seyik cebr şarmaķ şınıķ
Şağalmaķ yara iltiyâm indimâl (160a)

3.2.2.17. Beyitlerde anlamdaş kelimler çoğunlukla hiçbir ek, yüklem görevi üstlenen kelime veya edat olmaksızın ard arda verilmiştir:

Bi³r kıyu delv koğa kab viĝâ
Ĝasl yumaķ kaş^ca çanaķ zarf inâ (156a)

Levz peyam cevz koż mürr acı müzz nuz
Ĝarr ħarif ıssı köz zayf konuķ şayf yây (156a)

Korķu ħazer perde ħıdır kay ħader
Ceżr aşıl ħadr ivimek yan ħizâ (157b)

3.2.2.18. Anlamdaş kelimeler bazen de araya *di, dirler, dinür, dimekdür, oldu, hem, dahi, ve, ne, nedür* gibi edatlar, kelimeler veya yüklem görevinde ‘*dir*’ eki getirilerek verilir. Bu tür kelimeler bazen de vezni tamamlamak için getirilmiştir:

Ayvaya sefercel *di* tuffâh *di* almaya
Tîn incir erik iccâş hem temr *di* ħurmaya (174b)

Urmaĝa şamm şakm şak açmaĝa keşf fetĥ *u* fek
Dirler ü kuş kanad yilek tayr *u* cenâh rîşdür (182a)

Tevaķķu^c *nedür* küymek teraccî^c ümîd itmek
Tekattür teķattür *hem* teheyü² yaraķlanmaķ (183a)

Şuffe aristaķ at arķası *hem*
Bir at *ü hem* kıy bulut gök semâ (157b)

3.2.2.19. Müellif, manzum sözlük yazarken yaşanabilecek monotonluk ve kuruluĝu, çoĝu zaman bazı sanatlı söyleyişlere başvurarak gidermeye çalışmıştır. Her şeyden önce aynı konudaki kelimeleri bir beyitte toplayarak *tenasîp* sanatını çokça yapmış bunun yanında, *teşbih, tezat, cinas, iştikak, alliterasyon, asonans, leff ü neşr* gibi sanatlara da başvurmuştur. *Muvaşşah* sanatı üzerine beş mesnevî söylediğini daha önce belirtmiştik. Sanatı önemseydiğini ve eserinde uyguladığını kendisi de mukaddime kısmında,

Getürdüm anda hem ba^czı sanâyi^c
K³olur lafz *u* ħaķ *u* ma^cnâya tâbi^c

Ki tâ maqşûd-ı aşliden ziyâde
İdeler anları hem istifâde (149b-150a)

diyerek belirtmiştir. Kullandığı başlıca sanatlara birkaç örnek:

3.2.2.19.1. Tenasüp: En çok yapılan sanattır, bir ölçüde kelime ezberleme ve öğrenmeyi kolaylaştıracak yol olarak görülmüştür. Bu konuya 3.2.2.1. maddesinde de değinilmiş ve örnekler gösterilmiştir. İlk beyitte giyecekler, ikinci beyitte gece, üçüncü beyitte yabanî hayvanlarla ilgili kelimelere yer verilmiştir:

Kümm yiñ iç tonı serâvîl hem
Gönleğe sirbâl di kaftan kabâ (157a)

Uyku rukâd uykusuzluk sehâd
Leyl gice fecr tañ ahşam mesâ (157a)

Devkes ü ced^c arslan nemr ne kaplan
Dübb ayu maymûn kırd kurd ne sirhân (179a)

3.2.2.19.2. Tezat: Az da olsa tezat da başvurulan sanatlar arasındadır. *tefe[∞]ül-tetayyür*, *uğursuz-mübârek*, *natih-sânih*, *yoksulluk-ğani*, *vebed-vâcid*, *iyilik-kötülük*, *övmek-karamak*, *medh-zem*, *azlık-çokluk*, *med-cezr* gibi zıt anlamlı kelimeler aynı ifade içerisinde kullanılmıştır:

Tefe[∞]ül uğur tutmak tetayyür hilâfidur
Natîh uğursuz kes mübârek olan sânih (187a)

Rivâd u riyâd u revd ü hem rîd istemek
Vebed katî yohsulluk ğaniye di vâcid (187b-188a)

Cömerdlik eylik kerem ħorlık kötülük hem kazem
Ögmek karamak medh ü zemm insân nedür ins ü beşer (163a)

Medd şuyuñ çoklığıdır azlığı
Cezr dere başı şaşâ vü şatâ (156b)

3.2.2.19.3. Cinas: Birçok yerde tam ve yarım cinas sanatları yapılmıştır:

Fer^c saç akra^c ne kel şınanık erât nekel
Sağrı kefel hem keff el ricl ayak şıks pây (155a)

Cebhe alın ^cayn göz enf burun vech yüz
Fem ağız vü lafz ü söz hem mi²e yüz ^cadd şây (154b)

Hem selc ü cemed kar buz batîh kavın karpuz
Toz ^cışyer ü ağber buz di vebl iri pek kaya (175a)

Ergen ü hem nesneden birdür *elif*
Elf biñ *ilf* ü *elif* iş hem *elif* (197b)

Yatsuya varınca *qarañu* *ışâ*
Hem yiyecek kim yinür ol dem *°aşâ* (157a)

Rivâd u *riyâd* u *revd* ü hem *rid* istemek
Vebed *qatı* yoñsulluq *ganîye* di *vâcid* (188a)

3.2.2.19.4. Aliterasyon ve asonans: Akıcılığı sağlamak ve kulağı rahatlatmak için ünsüz ve ünlü ses tekrarları sıkça yapılan sanatlardır. İlk beyitte *c-l* aliterasyonları ile *u-ü* asonansı; ikinci ve üçüncü beyitlerde *z-f-y* aliterasyonları dikati çeker. Hatta bunların sayısını artırmak da mümkün:

Cül ulu hem çul ü gül cüllâb gül suyudur
Satmaq için götürilen şey celîb ü celeb (188b)

Añıl yürimek nedür *zerfân* gözden
Yaş aqmaq *zerf* ü *tizrâf* u *zerâfe* (189b)

Levz payam *ceviz* *koz* *mürr* acı *müzz* nuz
Harr *harif* ıssı *köz* *zayf* *konuq* *şayf* *yây* (156a)

3.2.2.19.5. Leff ü Neşr: Bazen leff ü neşr de yapılmıştır. İlk beyitte, ikinci mısradaki harf isimlerine birinci mısradaki anlamlar verilmiştir. Örnekte de görüleceği gibi, beyt-i mütercemler de birer leff ü neşrdir:

Gün bulut şaq muşhaf u göz tün *qatı* *hamz* u balıq
°Ayn u *gayn* u *fâ* ' u *qâf* u *kef* u *lâm* u *mîm* u *nûn* (170b)

Derdiñden uyumadım *zîrâ* yoğ *anıñçün* *şoñ*
Min-etvike *mâ-nimtü* *iz-leyse-lehû* *gâye* (172a)

3.2.2.19.6. İştikak: Sıkça yapılan bir sanattır. *kavl-kîl-kâl-makâl*, *cemre-recm*, *taş-taşlanmak*, *cism-cüsmân*, *mûciz-mûcez-vâcz-vecz-vecîz* kelimeleri arasında olduğu gibi:

Qulaq tutmaq *isgâ* işitmek *simâ*
Dimek *qavl* hem *kîl* ü hem *kâl* ü *maqâl* (159b)

Cemre güccük *taş* u *taşlanmaq* *recîm*
Cisme *cüsmân* didiler *dîbâya* *cîm* (197b)

Mûcez ü *mûciz* ü hem *vâciz* ü hem *vecz* ü *vecîz*
Muhtaşar söz ulu vü *nâdir* olan nesne *°azîz* (177a)

3.2.2.19.7. Teşbih: Arapçada *ümm*, *ebû*, *ibn* kelimeleriyle oluşturulan tamlamalarla teşbih sanatına yer verilmiştir. *İlim*, *faziletlerin*; *cahillik*,

rezilliklerin; levh-i mahfuz, kitapların anası; tokluk, emniyetin; sofrâ, toplamanın; şeker, şifanın; helva, hazmı kolay yiyeceklerin babası; yağmur ve soğuk bulutun; sabah, güneşin çocuğu gibi görülmüştür:

Ümmü'l-fezâ'il 'ilm ümmü'r-rezâ'il cehl
Ümmü'l-kitâb levh-i mahfûzdur konuşmak kırân (186a)

Toqlık ebu'l-emndür sufre ebu'l-câmîc
Ebu's-şifâ şeker ü halva ebu'n-nâcîc (189a)

İbnü's-sehâb yağar ibnü'l-gamâm şovuk
Hem şubh ibnü zükâdur berķ uran lâmiç (189a)

3.2.2.20. Sözlük aslında bugün de yazı dilimizde ve halk ağzında yaşayan Tükçe kelime hazinesi yönünden oldukça zengindir. Bunun yanında bugün unutulmaya yüz tutmuş ya da tamamen terk edilmiş veya söylenişi değişmiş birçok kelime ve kelime grubunu da burada bulmamız mümkündür. Örnek olması bakımından sadece birkaçını sözlükte geçtikleri yer sırasına göre verelim:

Arış, kol: arşın (154b), *ulu bol yol:* cadde (154b), *añ:* koyun ve sığır ayağının paçası (154b), *sınanık:* denenmiş (155a), *sağrı:* her şeyin gerisi (155a), *urlayan:* şarkı söyleyen (155b), *giñ:* geniş, ferah (157b), *nuz:* ekşi (156a), *aristak:* tavan, sofa (157b), *ivimek:* acele etmek (157b), *kevik:* saman (158b), *mızganmak:* uyuklamak (159b), *seyik:* kırık çıkıkları sarmada kullanılan tahta (160a), *şağalmak:* iyileşmek (160a), *siñici:* iyi hazmedilen (160a), *ķay:* sağanak, bora (160a), *girdek evü:* gelin odası (160b), *süci:* içki (161b), *çiyek:* iyi pişmemiş (161b), *çipil:* kirli, bataklık (161b), *kırnak:* cariye (161b, 173b), *yabranmak:* aşınmak (162b), *yağır:* hayvanların sırtındaki yara (162b), *geñez:* kolay (162b), *ķaramak:* yermek (163a), *okramak:* atın homurdanarak kişnemesi (163a), *yuvalmak:* yuvarlamak (163b), *ılgın:* serap, ılıca (163b), *koytak:* mezar, mezardaki delik (165a), *bor:* kır, kıraç toprak (165a), *kesek:* kuru toprak (165a), *tezek:* kuru toprak (165a), *yavşan:* bir bitki (165b), *isik yir:* çukur yer, (166a), *yaba:* bir çeşit ağaç kürek (165b), *boyunduruķ* (165b), *çigil:* omuz, kürek kemiği (167a), *kürtün:* semer (170b), *püseñ yağar:* çiseyen yağmur (172b), *küsegi:* köseveli, ateş karıştırma çubuğu (174a), *ķovci:* dedikoducu (176b), *ķayıncaķ:* kaygan (178a), *sorhûn:* bir cins söğüt (178b), *ķarakulak:* çakal cinsinden bir hayvan (179a), *kındırmak:* tahrik etmek, azdırmak (181a), *sögiç:* baş parmakla şahadet parmağı arası (182a), *küymek:* beklemek (183a), *yaldanmak:* yaltaklanmak (183a), *ıgranmak:* yalpalamak, sallanmak (183a), *ıķnaşmak:* yığılmak, izdiham (183a), *bağirtlak:* yaban ördeği (184a), *şalaca:* taşıyıcı tezkere (187b), *memek:* meme (189b), *şeremet kes:* eli çabuk, becerikli kimse

(191b), *şırlıgan yağı*: susam yağı (193a), *künci*: susam tanesi (193a), *yaşınmak*: başını bağlamak (195b), *buruncak*: burnunun ortası yumru olan (196a), *havıd*: semer (196a)..... vb.

4. Sonuç

Şeyh Ahmed, 17. yüzyılda yaşamış, hakkında fazla bilgi olmayan güçlü bir şair ve sözlükçüdür. Onun h. 1051/ m. 1641 yılında yazdığı, ancak bugüne kadar yeterince tanınmamış olan Arapça-Türkçe manzum sözlüğü *Nazmü'l-Leâl*; geniş hacmi, edebî değeri ve mükemmel sözlük tekniği yanında; dilimizin 17. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi vermesi, özellikle Türkçe kökenli kelime ve deyim kadrosunun zenginliği yönünden tanınmaya değer, oldukça önemli bir eserdir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa. (2000). *Lehçe-i Osmânî*. haz: Recep Toparlı. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım. (1961). *Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leal Üzerine Tamamlayıcı Bilgiler*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım. (1988). Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Leâl. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959*. 2. Baskı. Ankara: TDK Yayınları, s. 205-248.
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1971). *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*. C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Devellioglu, Ferit. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Gülhan, Abdülkerim. (2005). “Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*. 11-13 Kasım, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi. Yayınlanmamış bildiri.
- Hasan Aynî. (1250/1834). *Nazmü'l-Cevâhir*. İstanbul.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. (1969). *Son Asır Türk Şairleri*. C. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İA. (1965). *İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kaçalın, Mustafa S. (2006). Mütercim Asım Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, s. 200.
- Kartal, Ahmet. (2003). *Tuhfe-i Remzî Manzum Farsça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, Atabey. (2001). *Manzûme-i Keskin (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Mehmed Cemâleddin. (2003). *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyîne-i Zurefâ)*. haz: Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mehmed Necib. (1308). *Subha-i Sıbyân Şerhi Hediye-tü'l-İhvân*. Dersaadet: Şirket-i Sahhafiye-i Osmanîye Matbaası.
- Mustafa b. Şemseddin. (1283). *Ahterî Kebîr*. Matbaa-i Âmire.

Abdülkerim Gülhan
Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl
Şeyh Ahmed and His Poetic Dictionary of Nazmu'l-Leal

- Mütercim Âsım Efendi. (2000). *Burhân-ı Katı*. haz: Mürsel Öztürk ve Derya Örs. Ankara: TDK Yayınları.
- Öz, Yusuf. (1999). *Tuhfe-i Şahidî Şerhleri*. Konya: Alagöz Limitet Şirketi Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (1980). *Turkish and English Lexicon*. 2. Edition. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sarı, Mevlût. (1980). *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: İpek Yayın Dağıtım Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1978). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şentürk, Ahmet Atilla ve Kartal, Ahmet. (2004). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şükûn, Ziya. (1984). *Farsça Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarama Sözlüğü. (1965-1988). *Tarama Sözlüğü*. C. I-VIII. Ankara: TDK Yayınları.
- TÜYATOK. (1982). *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*. 07 II. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Derleme Sözlüğü. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. C. I-XII. 2. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.